

KOMMENTAR OCH ANVISNINGAR

Frånsett hymnerna, som har skiftande musikalisk karaktär, anknyter de flesta av melodierna till *Timmarnas liturgi* till den gregorianska sångtraditionen. De bygger på gregorianska melodier eller är komponerade med ledning av gregorianska melodiformler.

Ord och ton

Språkets prosodi (rytm och språkmelodi) i latin och svenska skiljer sig en hel del från varandra. Därför måste de latinska melodierna ofta bearbetas för att text och musik ska stämma väl överens. Många gånger går det inte att använda motsvarande latinska texts melodi som förlaga, och ofta är nykomposition nödvändig. Även de allra flesta av de nykomponerade melodier som finns här bygger dock helt och hållet på gregorianska melodiformler, med de anpassningar som varit nödvändiga på grund av de avsevärda prosodiska skillnaderna mellan latin och svenska.

Några melodier bygger på den ambrosianska och den mozarabiska kyrkosången, som är närbesläktade med den gregorianska, och några gånger används ambrosianska mönster i psalmttonerna. I ambrosiansk psalmodi finns ingen melodisk kadens i slutet av varje versrad, utan enbart sist i varje vers. Det passar ibland bättre till de svenska texterna än att ha ett melodiskt slutfall i slutet av varje versrad.

Notbilden

Alla gregorianska och likartade sånger är här noterade utan staplar, flaggor och balkar. Musik av det här slaget saknar nämligen – med visst undantag för hymnerna – fasta notvärden. Sångrytmen hämtas i stället ur texten. Den typ av skaftlös notering används som nu är vanlig internationellt när sång av den här arten återges i femlinjig notskrift. Melismer är skrivna med tätt sittande nothuvuden. Bindebågar har bara satts ut när det förefallit nödvändigt.

Sånger av den här typen har ingen fast tonhöjd. Melodierna är skrivna i ett läge med få fasta förtecken, men när man sjunger väljer man en bekväm och välklingande tonhöjd. Melodiernas kärnton (= psalmttonens recitationston) bör i regel ligga någonstans mellan klingande g och klingande bess.

Inom parentes vid antifoner och psalmtoner anges vilken *modus*, dvs. vilket tonsläkte, respektive sång tillhör. Det sker med ledning av det system som numera används i utgåvorna från Solesmes. Där finns inte bara de vedertagna modus 1–8 utan även modi med beteckningarna 2* och 4*

(varianter av modus 2 och 4 med högre resp. lägre recitationston) samt do, re och mi (i Solesmes utgåvor kallade C, D och E). Här förekommer dessutom si-modus (med lokrisk skala). I varje modus används en viss skala och är det bestämda toner som är huvudton resp. slutton i melodierna. De gregorianska modi är betydligt mer omväxlande än de i västerländsk musik mest välkända tonsläktena, dur och moll.

I tablån över de olika modi nedan markeras huvudton med H, slutton med S, halvtonsteg med klammer.

*) Huvudton i senare gregoriansk tradition: c. **) Även modus 5b (med bess) förekommer.

De streck (*episēm*, grek. *epísēma*, 'märke') som ibland står över noterna har rytmisk och uttrycksmässig betydelse. Två former av episem förekommer: vågrätt episem (= tenustreck), som anger tånjning eller förlängning av en ton eller tongrupp, och lodrätt episem (ett litet lodrätt streck), som markerar en framhävd ton. Man bör undvika att schablonmässigt tolka tonförlängningar som fördubblat notvärde; förlängningen kan ibland göras kortare, ibland längre. Skillnaden mellan vågrätt och lodrätt episem är inte absolut.

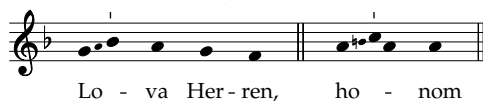
När det är naturligt med tanke på texten kan melismer gärna utföras

snabbare och lättare än andra noter. Ibland anges med bokstaven c ovanför noterna, som är hämtad från den gamla neumskriften (c = lat. *cito* eller *celériter*, 'snabbt'), att en eller flera toner bör utföras snabbt och lätt. Om både c och vågrätt episem står över samma notgrupp anger episemet återgång till "normalvärde", inte reell förlängning.

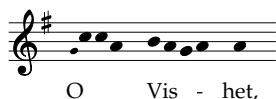

Undantagsvis och enbart i vissa hymner anges tonförlängning med punkt efter not.

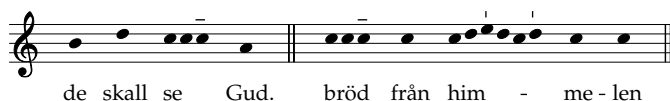
Specialtecknet *quilisma* är ersatt av en liten not. Quilisma (grek. *kylisma*, 'glidning, rullning') i neumskriften brukar anses beteckna en flyktig ton som förbereder nästa ton, men det kan också tolkas som glissando till nästa ton. Man kan gärna pröva båda sätten att sjunga.

En liten not står ibland också i andra sammanhang och anger en lätt och flyktig ton:

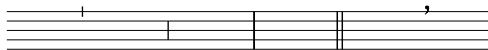

Ibland står flera toner på samma tonhöjd omedelbart efter varandra. I gregoriansk sång på latin innebär det att tonen ska upprepas hörbart ("reperkussion"), ofta med ett visst tryck och en viss förlängning på den avslutande tonen i gruppen. På svenska är det kanske i regel lämpligare att utföra tongruppen som en lång ton, kanske med ett mjukt crescendo, men reperkussion behöver inte alltid vara utesluten ens på svenska. Man kan utföra tonupprepningen med mjuk tonansats, alltså utan att luftströmmen bryts helt mellan tonerna.

Fyra paustecken förekommer: kvartstreck (*divisio minima*, avfrasering eller andhämtning), halvstreck (*divisio minor*, kort paus), helstreck (*divisio maior*, något längre paus) och dubbelstreck (*divisio máxima* eller *finalis*, anger rollväxling i sången samt används som slutstreck). Dessutom förekom-

mer ibland ett komma (,) som markerar en mycket lätt avfrasering utan andhämtning. Pausernas längd måste alltid anpassas efter texten och den musikaliska helheten, och viktigast är alltid att fraseringen av texten blir naturlig. Tonen närmast före paustecknet är förstås alltid lite förlängd; det anges inte särskilt.

Rytmik och artikulation

Melodier skrivna utan fasta notvärden lever helt och hållet på sitt samspel med texten. Med visst undantag för hymnerna, som har en fastare rytm, ska de alltid sjungas med ledning av det talade språkets rytm.

Stor vikt måste läggas vid naturlig svensk textdeklamation. Melodierna kan ibland vara präglade av en viss växling mellan grupper av två och tre toner, men den ska inte tillmätas särskilt stor betydelse. Viktigast är alltid att texten går fram naturligt och uttrycksfullt.

Det är viktigt att undvika att schablonmässigt tynga på den första noten i melismer. Särskilt i stigande melismer är rörelseriktningen i många fall den motsatta: det är den avslutande tonen som ska sjungas ut klangfullast och hållas ut något, medan föregående noter utförs lättare och snabbare.

När man reciterar psaltarpsalmer och cantica i växling mellan två halvkörer gör man en tydlig men inte överdrivet lång paus vid *mediatio*, mittkadensen, som i texterna i *Timmarnas liturgi* anges med asterisk (*). Vid radbyte utan asterisk gör man bara en kort paus, kanske med andhämtning.

Lo - va Herren, alla hed - ningar, * prisa honom, al - la folk.

När en eller ett par försångare sjunger psalmverserna och antifonen sjungs som omkväde bör mittpausen i verserna inte vara lika markerad.

Psalmtoner och antifoner

Psalmtonerna är valda för att samspela naturligt med respektive antifon: psalmtonens slut ska smidigt leda över till antifonen; antifon och psalmton ska musikaliskt stämma överens med varandra. De ska också sjungas i samma tempo.

Psalmtonerna bygger på de gregorianska men har omformats för att harmoniera väl med de svenska texternas språkrytm. De flesta av dem är

medvetet mycket enkla.

Betoningsstecknen (') över psalmtonerna motsvarar accenterna i texterna. Noter som omges av lodräta streck upprepas när texten så kräver, noter inom parentes utelämnas då texten gör det nödvändigt. Ibland kan accenten flyttas, men bara då det anges med hjälp av en pil (→). I en del psalmtoner binder man när så behövs samman toner till en melism; det anges med streckad bindebåge.

Psalmtonerna har oftast två delar, i notbilden åtskilda av ett helstreck. Det motsvarar de två textrader som verserna oftast består av. Ibland anges med hjälp av ett latinskt kors i texten (†) att man använder s.k. *flexa*, dvs. låter en extra fallande kadens komma in redan ett stycke före mittkaden-sen, *mediatio*. (*Flexa* är i notbilden placerad sist i psalmtonerna, eftersom *flexa* bara förekommer ibland.) *Flexa* ska enbart användas där det anges med ett latinskt kors. Om en textrad avslutas utan kors gör man bara en avfrasering och sjunger sedan vidare på recitationstonen.

Höj jubel till Herren, alla länder, † tjäna Herren med glädje, *

kom inför hans ansikte med fröjdelserop.

I psalmtonernas början finns oftast några toner inom klammer, *initium*, som anger hur recitationen inleds. Initiet är till för att slå en musikalisk brygga mellan antifonens slut och recitationstonen. Ibland kan flera toner i initiet bindas samman över en och samma textstavelse; det anges i så fall med bindebåge. *Initium* används omedelbart efter antifon och bara där (med undantag för *Magnificat*, se nedan).

Om hela psalmen reciteras i en följd och antifonen sjungs före och efter hela psalmen, används initiet enbart i den första versen; det används då inte heller vid "Ära vare Fadern ..." På grund av textens lydelse bör vissa psalmer inledas utan *initium*; det anges på varje ställe där det är aktuellt. Om antifonen upprepas efter varannan vers, används initiet i början av varje verspar i den mån det passar till texten; om inte avstår man från *initium*. Om antifonen sjungs efter varje vers, används initiet i början av varje vers (om det passar till texten).

I *Magnificat* och *Benedictus* sjungs traditionellt *initium* i varje vers. På

grund av den svenska textens utformning rekommenderas dock inte att man gör så i Benedictus. Initiet till första versen har där, liksom i Magnificat, en rikare utformning. Resten av Benedictus bör utföras utan initium. I Magnificat upprepas det däremot i början av varje vers. I *Nunc dimittis* används det enbart i den första versen.

Något fler psalmtoner här än i den gregorianska standardrepertoaren har växlande *ténor*, dvs. olika recitationston i första och andra halvversen.

Som det har framgått här kan psalmer och cantica utföras på valfritt sätt: i växelsång mellan två grupper, i växling mellan försångare och alla övriga, av en eller flera försångare, någon gång rentav i korus från början till slut. I *Timmarnas liturgi* ges bara undantagsvis anvisningar för hur psalmer och cantica ska utföras. Invitatoriepsalmen (den inledande psaltarpsalmen i dagens första tidebön) ska dock alltid utföras responsorialt, dvs. sjungas av en eller flera försångare med antifonen som omkväde, sjunget av alla. Vissa cantica är också utformade för responsorialt utförande, och till vissa finns både en antifon och ett efter varje vers upprepat omkväde.

När man sjunger växelvis mellan två halvkörer kan lämpligen en ensam röst sjunga första halvan av den första versen, fram till mediatio (*), varefter alla i samma halvkör stämmer in.

Om psalmer eller cantica sjungs responsorialt kan antifonen upprepas efter antingen varje eller varannan eller ibland var tredje vers. Om den är mycket kort bör den då upprepas efter varje vers. Till längre antifoner passar det dock ofta bättre att föra samman flera verser mellan omtagningarna.

En antifon kan utföras på olika sätt. Antifonen kan före psalmen intonas av en försångare, och alla faller in i sången på lämpligt ställe. Alternativt kan någon först ensam sjunga hela antifonen, varefter alla upprepar den; efter psalmen sjungs den gemensamt av alla. Ibland är antifonen så kort att den modellen måste tillämpas; det anges ibland med "Antifonen upprepas". Någon gång kanske det är motiverat att bara en eller några få röster sjunger antifonen.

Dubbelaccentuering, alltså musikalisk markering av de två sista betoningarna på versrader, anges med understrykningar i texten (t.ex. "ut ur Egypten" eller "skall vara"). Understrykningarna motsvarar de båda accenterna i melodin. Det är dock bara ett fåtal texter i *Timmarnas liturgi* som har understrykningar och alltså är avsedda att utföras med dubbelaccentuerade psalmtoner.

När Israel drog ut ur E - gyp - ten ...
 ... nu är och skall va - ra ...

Verser och antifoner utgör en musikalisk enhet som inte får brytas sönder genom omotiverade pauser eller tempoväxlingar. Antifoner och psalmtoner sjungs i samma tempo.

Doxologin

Alla psaltarpsalmer och cantica avslutas med lovprisningen "Ära vare Fadern ...". Det är viktigt att iaktta den naturliga svenska betoningen i "Såsom det var ...". Både vid "nu' ä'r" och vid "ska'll va'ra" följer två betoningar omedelbart efter varandra, och textens mening vanställs om man – som ofta har skett – undertrycker den första betoningen och sjunger "nu ä'r och skall va'ra". I psalmtoner med två förberedelsetoner före accenten ska därför förberedelsetonerna alltid bindas samman ("skall"). En påminnelse om det ges i notbilden till respektive psalmtön. Även i psalmtoner som inte har två förberedelsetoner före accenten bör man förlänga ordet "skall" något.

Korta responsorier

I *Timmarnas liturgi* och även i melodierna här anges de vanligaste korta responsoriernas utförande på ett förenklat sätt. De ska i regel utföras så:

Hela omkvädet (R.) sjungs en gång av försångaren och upprepas omedelbart av alla. Försångaren (V.) sjunger versen, varefter alla upprepar den andra hälften av omkvädet, från asterisk (*) eller plustecknet (+). Försångaren (V.) sjunger "Ära vare Fadern ..." och alla upprepar till sist hela omkvädet. Exempel (*Timmarnas liturgi* I, 120):

V. Visa oss, Herre, din barmhärtighet, och ge oss din frälsning.

R. Visa oss, Herre, din barmhärtighet, och ge oss din frälsning.

V. Vänd dig till oss, du vår Gud,

R. och ge oss din frälsning.

V. Ära vare Fadern och Sonen och den helige Ande.

R. Visa oss, Herre, din barmhärtighet, och ge oss din frälsning.

Responsorier med dubbelt Halleluja ska dock, i enlighet med de aktuella utgåvorna av gregoriansk sång, utföras på ett annat sätt än vad som anges i *Timmarnas liturgi*, med ändring av tidigare praxis. Alla sjunger här enbart "Halleluja, halleluja" som omkväde, och allt övrigt utförs av ledaren/försångaren. Exempel (jfr *Timmarnas liturgi* I, 368):

℣. Ordet blev kött. ℞. Halleluja, halleluja.

℣. Och tog sin boning bland oss. ℞. Halleluja, halleluja.

℣. Ära vare Fadern och Sonen och den helige Ande. ℞. Halleluja, halleluja.

Hymner

Hymnerna har stilistiskt olikartade melodier, alltifrån medeltida sådana (ibland något modifierade för svenskans skull) via koraler från 1500- och 1600-talen till moderna melodier.

Den allra vanligaste typen av hymner är hymner med jambisk rytm med fyra betoningar på varje rad och fyra versrader i varje strof (t.ex. "Du himlaljusens Skapare" för första delen av adventstiden). Den typen av hymner sjöngs länge i tretakt men har sedan 1800-talet för det mesta utförts med utslätad rytm. Man kan naturligtvis sjunga dem på båda sätten (se nedan).

"Amen" efter hymnerna kan, om man så vill, utelämnas.

Du him - la - lju - sens Ska - pa - re och al - la trog - nas
här - lig - het, o Kris - tus, värl - dens Fräl - sa - re, väl - sig - na
du vårt hjär - tas sång.

The image shows the musical notation for the hymn "Du himlaljusens Skapare". It consists of three systems of music. The first system has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is written on a five-line staff with a common time signature. The lyrics are written below the staff. The second system continues the melody and lyrics. The third system shows the end of the melody with a double bar line and repeat dots.

Timmarnas liturgi innehåller många hymner. Om det är nödvändigt kan man förenkla sången genom att använda färre melodier än dem som anges på respektive ställe. Se häftet *Hymnmelodier: ett begränsat urval*. Repertoaren kan sedan utökas efter hand.

2023-10-09